

**СЕМЕЙНИ НАСТАВЛЕНИЯ 家训
В ПЕРИОДА НА ДИНАСТИЯ СУН
(част първа)**

Полина Цончева

Великотърновски университет, България

**FAMILY INSTRUCTIONS 家训
DURING THE SONG DYNASTY
(part one)**

Polina Tsoncheva¹

University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

Abstract: The present paper is part of a series of publications focused on the study and systematization of key prerequisites for the formation and sustainable preservation of moral values in Chinese society. The author aims at revealing the development of the *jiaxun* genre – 家训 – during the Song dynasty. This was a period of great achievements in the fields of technology, material production, political philosophy, state government and elitist culture, which propelled Chinese civilization to the position of a leading world power.

Keywords: China; moral values; “family instructions”; *jiaxun*; education; Song dynasty

„Идеалът за обществото, който всеки китаец носи в себе си, е конфуциански, а идеалът за вътрешното естество на личността е даоистки.“ – Лин Ютан

(Ю Дан 2011: 114)

Творбите в жанра *дзясюн* са един от най-достоверните и най-съществените източници на сведения за възпитанието, обучението и организацията в семейството и рода. Този вид творби са отпечатвани както

---

¹ *Polina Tsoncheva, PhD, is an Associate Professor at the Faculty of Modern Languages, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo. Her research interests are in the fields of Chinese literature and culture, Chinese teaching methodology, history of the education system in China etc.*

самостоятелно, така и в рамките на по-мощабни родови истории. Редица са термините, с които се определят заветите към идните поколения: дзясюн 家訓, дядзие 家诫, дзяхуей 家悔, дзяюе 家约, имин 遗命, дзягуей 家规, дзяфа 家法, дзяфан 家范, дядзяо 家教, дзяли 家礼 (Wilkinson 2013: 108). Най-ранната съхранена творба, която категорично бихме могли да причислим към този жанр, е „Наставления към рода Йен“ на Йен Джътуей². Тя всъщност е и най-популярната (по Wilkinson 2013).

Периодът на династия Сун (X–XII в.) е един от най-успешните в китайската история. Китай става „водеща световна сила в областта на технологичните открития, материалното производство, политическата философия, държавното управление и елитарната култура“ (Феърбанк/ Fearbank 2013: 109). Това е периодът, в който китайската цивилизация достига до открития, променили завинаги хода на световната история (книгопечатането и появата и разпространението на евтини печатни книги; строеж на кораби за повече от 500 души, навигирани с помощта на компас и карти; централната власт стимулира изграждането на училища, за които „дарява земи и печатни книги“ (Феърбанк/ Fearbank 2013: 115); изпитната система се утвърждава като успешно средство за набиране на таланти, високообразовани и мотивирани чиновници за държавната администрация и важна стъпка към преодоляване на унаследяването на държавните постове, ограничаване на корупцията и др.).

Сериозна предпоставка за съществена промяна в структурата на китайското общество през XI в. е напредъкът в образованието. В резултат на това се наблюдава изключително интересна тенденция – броят на образованите хора нараства многократно спрямо този на държавните чиновници. Онези от кандидатите за чиновнически пост, които не издържат успешно изпитите, обикновено се връщат по родните места, където разрастването на пазарните общности им предоставя благоприятни възможности за издигане в обществото. Връзката между просперитета на семейството и успехите в образованието, макар че не водят до заемане на държавна служба, е очевидна, а „статусът на фамилия от елита през епохата на Южна Сун започва да зависи все повече от богатството, властта и престижа, които има на местно ниво, а не толкова от заемането на държавен пост от член на семейството“ (Феърбанк 2013: 117). Това вероятно би

---

² За повече информация вж. Цончева П. Семейните наставления дзясюн 家訓 – съкровищница на домашното възпитание в Китай. В: *Сборник с доклади от международна научна конференция на тема: „Дипломатически, икономически и културни отношения между Китай и страните от Централна и източна Европа“*. В. Търново: Фабер, 2023, с. 425–439.

могло да бъде едно от възможните обяснения на факта, че именно в периода X – XII в. редица учени, литератори, политици, историци отдават своя принос за развитието на жанра *дзясюн* с идеята да оставят след себе си завет към идните поколения и така да съхранят семейното благополучие.

Краят на X и целият XI в. е период на опити за мащабни реформи във всяка една сфера от държавното устройство на Китай. В основата на реформаторските идеи е търсенето на решение за преодоляване на несъвършенствата в обществото и държавата. Сред редицата имена на реформатори, оставили следа и с насоките си към идните поколения от рода, изпъкват тези на Фан Джунйен и Оуян Сиу.

Фан Джунйен 范仲淹 (989 – 1052) е китайски политик, писател, мислител от периода на Северна Сун (960 – 1126). Роден в окръг У (дн. Суджоу, пров. Дзянсу), в най-ранна детска възраст той остава без баща и след като майка му се омъжва повторно, взема името на втория си баща. Получава образование в Интиен 應天³ (в дн. пров. Хънан), където изучава конфуцианските канони. През 1015 г. успешно полага чиновническите изпити и придобива най-високото звание *дзинши* 進士⁴.

Традиционното образование, което получава Фан Джунйен, трудностите, с които животът го сблъсква в ранните му детски и младежки години, и последвалото му издигане в обществото благодарение на усърдния труд и отдаденост, са в основата на твърдото му убеждение, че именно конфуцианските принципи трябва да бъдат използвани за реформиране на държавните институции и укрепване на обществото. Фан е изключителен администратор, дързък в критиката си, насочена към запазване на морала в политиката, с което доста често попада в центъра на разгорещени спорове или си навлича понижения (по Chaffee 1985). Длъжността, която заема по време на Северна Сун, му позволява да предложи и прокара редица реформи: „в държавната администрация – срещу фаворитизирането на хора от определени семейства; в изпитната система – даване на практическа насока; в разпределението и управлението на земите – даване шанс на чиновниците да разчитат на официални доходи, а не на натиск върху земеделците; в армията – укрепване на местната милиция“ (Феърбанк/ Fearbank 2013: 118). Фан Джунйен подобрява и разширява образователната система, като „дава на училищата поземлени имоти, с които да

³ Академията в град Интиен 應天書院 през 1008 г. е възстановена от „Цао Чън в годините на управление на император Джъндзун от династия Сун“ (Лю Съмиен/ Luu Samien 2022: 307), но е създадена в периода на династия Късна Дзин (936 – 947 г.) от Ян Цюе (по Лю Съмиен 2022).

⁴ Подробно за системата за бюрократичен подбор и наименованията на отделните рангове вж. Лю Съмиен 2022: 147 – 164.

могат да се финансират“ (Феърбанк/ Fearbank 2013: 119). Един от заветите, с които Фан Джуниен остава в историята и който вдъхновява поколения китайци, е посветен на правилното отношение, което трябва да имат към задълженията си учените-чиновници и гласи: „先天下之憂而憂，後天下之樂而樂“ „тревожат се първи за всичко в Поднебесната, и са последните, които се наслаждават на радостите.“

Задълбочените познания на Фан Джуниен проличават от разсъжденията му, обобщаващи мъдростта на предците, съхранени във всяко едно от класическите произведения. По думите му „Записки на историка“ пазят наставленията на мъдреците, „Книга на песните“ сравнява с огледалото, което отразява победите и загубите, трактатът „Пролети и есени“ помага да разграничим истината от лъжата, начините да преодолеем опасностите „са записани в „Книга на промените“, подредбата на света е съхранена в „Записки за ритуалите“, а чувствата на безбройните неща са запазени в „Книга за музиката“.⁵ (Chaffee 1985: 4).

Убежденията си за връзката между *просперитетата на страната и възпитаването на таланти* бъдещият главен съветник Фан Джуниен споделя през 1030 г. (Chaffee 1985: 4), като очертава ясно необходимостта от обучение в *класическите произведения*, за да бъдат постиженията *велики* (Chaffee 1985: 4).

Наставленията, които оставя Фан Джуниен в „Семейни наставления в сто йероглифа, запечатани за поколенията 《家训百字铭》, са насочени към изпълняване на синовната почит чрез лоялност, смелост и честност, призовава към състрадание, смиреност и снизходителност, поддържане на хармония в отношенията със съседите и възрастните.

孝道当竭力，忠勇表丹诚；
兄弟互相助，慈悲无过境。

*Синовната почит трябва да се изпълнява с пълна отдаденост,
бъдете лоялни и смели, с чисти сърца.
Братята трябва да си помагат, състраданието да не знае граници.*

Фан Джуниен приканва към усърдно изучаване на книгите на мъдреците, учи на уважение към учителите и родителите, към грижа за малките деца и съпричастност към овдовелите, към самотните и уязвимите. Фан Джуниен наставлява братята и сестрите да си помагат, призовава идните поколения към пестелив и скромен живот с благодарност в сърцето.

⁵ Преводът от англ. ез. тук и по-долу е на автора на материала.

勤读圣贤书，尊师如重亲；
礼义勿疏狂，逊让敦睦邻。
敬长与怀幼，怜恤孤寡贫…

*Изучавайте усърдно свещените книги
и почитайте учителите си така, както почитате родителите си.
Разбирайте ритуала и познавайте скромността,
не бъдете небрежни и лекомислени,
бъдете смирени и толерантни, щедри и добри, в хармония със съседите.
Уважавайте по-възрастните, грижете се за младите,
проверявайте състрадание към сираците, овдовелите и бедните…*

Ключът към успехите на рода, според Фан, е в следване на учението на предшествениците и умножаването на наследството на рода⁶.

字纸莫乱废，须报五谷恩；
作事循天理，博爱惜生灵。
处世行八德，修身率祖神；
儿孙坚心守，成家种善根。

Трябва да знаете как да живеете усърдно и пестеливо и винаги да сте благодарни.

Само когато следвате принципите на Небето и сте състрадателни, ще отглеждате петте култури⁷ за общо благо и като благословия от предците.

*„Осемте добродетели“⁸ са пътя за идните поколения;
наставленията към рода трябва да се приемат като заръка,
за да се умножи наследеното от предците.*

Наред с името на Фан Джунйен по време на династия Сун изпъква името и на Оуян Сиу 欧阳修 (1007 – 1072). Оуян Сиу е китайски историк,

⁶ Пълният оригинален текст на *Наставленията* може да бъде открит на <https://www.toutiao.com/article/6809869169610195468/?wid=1710658186557>

⁷ Петте култури 五谷, за които говори Фан Джунйен са просо, овес, ечемик, пшеница и ориз, най-простите традиционни храни, които са в основата на човешкото съществуване.

⁸ „Осемте добродетели“ 八德 (“孝“ „синовна почит“, “悌“ „братска обич“, “忠“ „искреност“, „信“ „вяра“, „礼“ „етикет“, „义“ „праведност“, „廉“ „почтеност“, „耻“ „срам“) формират конфуцианския морал и лежат в основата на съвременната ценностна система на китайската нация.

калиграф, епиграф, есеист, поет и политически деец, чиито литературни постижения са високо оценени от съвременниците му. За поколенията остава и с псевдонимите, които сам избира за себе си – 醉翁 Старият пияница и 六一居士 Отшелникът Лиу-и⁹. На тригодишна възраст Оуян Сиу остава без баща и поради тежкото финансово положение на семейството с неговото първоначално обучение се заема майка му, а според преданията тя го учи на грамотност като изписва йероглифи върху пръстта. През 1023 г. Оуян Сиу полага успешно изпитите в областта, отправя се за следващите към столицата (дн. Кайфън, пров. Хънан), където е приет за обучение в подразделение на имперската академия Гуодзъдзиен 国子监, подготвяща кандидати за най-висши чиновнически длъжности. През 1030 г. взема участие в изпитите, придобива званието *дзиниш* и след няколко месеца получава първото си назначение в Лоуян. Само след четири години Оуян Сиу се връща в столицата и е назначен на служба в императорската библиотека. Горещ поддръжник е на реформите, предложени от Фан Джунйен, и негов защитник пред императора. Голямо влияние върху личността и литератора Оуян Сиу оказват идеите и творчеството на Хан Ю, който за него се превръща в образец за подражание както в писането, така и в служебните дела. Оуян възобновява *движението за реформа на литературата* 古文革新运动 и *връщане към древността* 复古, чието начало поставя самият Хан Ю. Идеите в основата на това движение са насочени към утвърждаване на индивидуалност в стила на писане, яснота и логичност на изложението, ведно със съдържание, подплатено със солидно познаване на литературните и културните постижения на предшествашите епохи (по web 2). Художествените произведения в различни прозаични жанрове, които оставя Оуян Сиу са повече от 500 и именно благодарение на тях неговата известност излиза извън границите на Китай. В съставителството на двете историографски съчинения „Нова история на Петте династии“ 新五代史 и „Нова история на династия Тан“ 新唐书, Оуян Сиу се отличава с прямота на изказа, липса на характерната за този жанр самоцензура и умишлено премълчаване на личности и събития по идеологически или други съображения (по web 2). Последователен в разсъжденията и действията си, Оуян Сиу съветва при изучаване на класическите текстове да се използва оригиналът, а не коментарите и тълкуванията от по-късни

---

⁹ Лиу-и е образувано от числителните „шест“ и „едно“, т. е. „един от шест“. На въпрос кои са тези шест, Оуян Сиу отговаря, че в дома му винаги има 10000 книги, 1000 древни свитъка, сред които такива от периода на династии Ся, Шан и Западна Джоу, един гучин, един шах и един чайник с вино. Самият той е шестият, който прекарва живота си сред останалите пет (по https://chinese-poetry.ru/authors.php?action=show&record_id=177; прев. от рус. на автора на материала).

периоди, тъй като по думите му „казаното в канона би трябвало да бъде разбираемо и постижимо само по себе си, следва да се придържаме именно към лаконичност и простота в изложението на историческите факти“ (web 2). В този дух са и наставленията, които Оуян Сиу завещава в „Беседа за учението“ 《海学说》¹⁰.

玉不琢，不成器；人不学，不知道。然玉之为物，有不变之常德，虽不琢以为器，而犹不害为玉也。人之性因物则迁，不学则舍君子而为小人，可不念哉？付奕。

Ако нефритът не се обработи, той няма да се превърне в сечиво; ако човекът не се обучава, той няма да познава принципите [Пътя]. Нефритът като материал притежава неизменяема устойчива същност, дори да не се обработи, за да се превърне в сечиво, това не би нарушило същността му на нефрит. Човешката природа се изменя под влиянието на нещата от външния свят. Ако не се обучава, човекът се отказва от възможността да стане благороден [дзюндзъ] и ще се превърне в малък човек [дребнав]. Как да не вземеш предвид този принцип? Завеждавам на И.

Поучението за нефрита, с което започва своя завет Оуян Сиу, е част от „Записки за ритуалите“ *Лидзи*¹¹. По-късно то удачно намира място и във векове наред използвания като учебно пособие за деца „Три йероглифен канон“ 《三字经》¹², с което добива още по-голяма популярност. В наставлението към сина си Оуян И, Оуян Сиу разкрива слабостите и силните страни на човека, като предупреждава, че ако не се посветиш на учението, вместо в *благороден*, под давлението на външния свят ще се превърнеш в *малък човек*¹³. Видимо от подбраното в завета си, Оуян Сиу

¹⁰ „Беседа за учението“ 《海学说》 е част от „Събрани съчинения на Оуян Сиу. Беседа за писането“ 《欧阳修全集·笔说》. „Беседа за писането“ 《笔说》 преpraща към съчинението на Хан Ю 《师说》 „Беседа за учителя“ – в превод на български език от Веселин Карастойчев (вж. „Средновековна китайска литература – христоматия“ – първа част, В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2012, с. 222).

¹¹ „Записки за ритуалите“ 《礼记》 е един от основните трактати, част от китайската каноническа литература, приписван като авторство на Конфуций и неговите последователи, но поместил и по-късни текстове от периода на династия Хан (по Кобзев в: Духовная культура Китая/ Duhovnaya kul'tura Kitaya 2009: 722–724).

¹² Повече информация за *Сандзъдзин* 《三字经》 вж. Цончева, П. *Образованието в Китай през вековете – кратки бележки*. В: „Дипломатически, икономически и културни отношения между Китай и страните от Централна и Източна Европа“. В. Търново: Фабер, 2021 с. 24–36

¹³ „Конфуций има свой идеал за човешка личност и когато някой го постигне, той се нарича „благороден човек“ (дзюндзъ, 君子).“ (Лян Цичао/ Lyan Tsichao 2022: 242).

е убеден в конфуцианските принципи, които утвърждават учението като единствен път към самоусъвършенстване.

Друг китайски учен с принос към жанра дзясюн е Съма Гуан. Също както и Оуян Сиу, Съма Гуан отдадено изучава конфуцианската класика и бързо израства в длъжност, след като успешно преодолява чиновническите изпити. Между 1069 и 1085 г. Съма Гуан е този, който се противопоставя на реформите на Уан Аншъ и малко преди смъртта си успява да свали от управление кликата около Уан, заемайки поста на главен министър. Консервативен по отношение на възприемането на конфуцианските канони, Съма добива популярност с високия си морал и критиката, която отправя в това отношение към управляващите.

Поет, държавник, учен, освен есета, насочени към сина си, Съма Гуан (1019 – 1086) пише общи и сравнителни трактати, предназначени за по-широк кръг читатели, като „Семейни предписания“ 《家范》 и „Семейни наставления на г-н Су Шуей“ 《涑水家仪》. Семейните традиции, които споделя Съма Гуан по отношение на раждане, сватби и погребения, впоследствие са възприети от Джу Си и могат да бъдат открити в неговите „Семейни ритуали“ 《家礼》 – най-представителното произведение с тази насоченост за следващите няколкостотин години. Ранното обучение и правилно съблюдаване на ритуалите са сред насоките, които дава Съма Гуан, а домашното възпитание според него трябва да е насочено към развиване на пестеливост и въздържаност:

平生衣取蔽寒，食取充腹
(王人恩/ Wang Ren'en 2021: 127)

Цял живот нося дрехи, за да предпазя тялото си от студа,
храня се, за да напълня стомаха си...

众人皆以奢靡为荣，吾心独以俭素为美。
(王人恩/ Wang Ren'en 2021: 127)

Хората приемат разточителството за достойно,
в сърцето си като добродетел единствено [нося]
пестеливостта и простотата.

Верен на любовта си към историята, Съма Гуан често насочва вниманието към реални примери от миналото, описани в историограф-

---

„Благородният винаги върви по правия път, пътя на праведността. Докато дребният човек с цяло сърце ламти за личната си изгода и този ламтеж лесно може да го вкара в криви пътища.“ (Ю Дан/ Yu Dan 2011: 116).

ски съчинения. Позовава се на цитати от различни историографски паметници, като „Дзуоджуан“ 《左传》, „История на династия Дзин“ 《晋书》, философския трактат „Беседи и съждения“ 《论语》, дело на последователите на Конфуций, и др.

御孙曰：《俭，德之共也；侈，恶之大也。》
(王人恩/ Wang Ren'en 2021: 129)

Ю Сун¹⁴ казал: „Пестеливостта е източникът на морала, а разточителството е основна характеристика на покварата.“

Поместените по-горе цитати са от „Наставления към Канг за значението на пестеливостта“ 《训俭示康》 на Съма Гуан, който насочва своите съвети към сина си Съма Канг. „Наставленията...“ завършват с предупреждението:

其余以俭立名，以侈自败者多矣，不可遍数，聊举数人以训汝。汝非徒身当服行，当以训汝子孙，使知前辈之风俗云。(王人恩/ Wang Ren'en 2021: 129)

Има много хора, които са се прославили с пестеливостта си и са пропаднали заради разточителство, не мога всички да ги изброя, но ще посоча няколко, за да ви поуча. Трябва не само самите вие да сте пестеливи, но и да наставлявате децата и внуците си, за да опознаят семейните традиции и обичаи на предците.

В заключение можем да обобщим, че домашното възпитание по време на династия Сун е насочено основно към постигане на дисциплина по отношение на морала. Напътствията стават кратки, идеите ясни, използват се обикновено прости изречения, а ключови концепции, като синовна почит, братска любов, хармония и др. под. се представят под формата на „правила“ и по силата на техния задължителен характер се превръщат в доктрини. В тази връзка се наблюдава възвръщане на ритуалите, като мнозина мислители търсят начини да ги внедрят в ежедневието на семейството. От обединение въз основа на чисто родствена връзка „семейството“ се превръща в икономическа единица, чиято основна цел е да съхрани хармонията и ефективността на съответната група родственици, често притежаващи обща собственост (по Lee 2000).

¹⁴ Ю Сун е висш сановник в царство Лу от периода „Пролети и есени“. Съма Гуан влиза в наставленията си цитат от „Дзуоджуан“ – историографски паметник, традиционно възприеман като коментар (тълкувание) на древнокитайската летописна хроника „Пролети и есени“.

Интересен факт предвид строгите принципи на конфуцианството и неоконфуцианството е, че и Фан Джунйен, и Оуян Сиу са отгледани от овдовели или омъжени повторно майки. Ролята на овдовялата майка във възпитанието и обучението на децата изпъква по време на династия Сун както никога преди (по Lee 2000). „Очевидно, признаването на законовия статус на жените в обществото е основната причина за значимостта на семейното образование и забележителното му развитие“ (Lee 2000: 496). През периода на династия Сун просперитетът на рода е осъзнаван като ключов за развитието на местните общности, ето защо семейните наставления повече от всякога се превръщат в значими и ценни съчинения, а тяхното предназначение излиза извън рамките на семейството и рода¹⁵.

БИБЛИОГРАФИЯ/ BIBLIOGRAPHY

Духовная культура Китая: энциклопедия. Москва: Вост. лит. Т. 5. Наука, техническая и военная мысль, здравоохранение и образование. Ред. М.Л. Титаренко и др., 2009. 1055 с. [**Duhovnaya kul'tura Kitaya: enciklopediya.** Moskva: Vost. lit. T. 5. Nauka, tekhnicheskaya i voennaya mysl', zdravooohranenie i obrazovanie. Red. M.L. Titarenko i dr., 2009. 1055 s.]

Лю Съмиен 2022: Лю Съмиен. История на Китай (социокултурни аспекти). 中国文化史. Прев. от кит. ез. Ради Узунов, Евелина Хайн. София: Български бестселър, 2022. [**Lyu Samien 2022:** Lyu Samien. Istoria na Kitay (sotsiokulturni aspekti). 中国文化史. Prev. ot kit. ez. Radi Uzunov, Evelina Hayn. Sofia: Balgarski bestselar, 2022]

Лян Цичао 2022: Лян Цичао. Шест беседи за конфуцианството. Прев. от кит. Петко Хинов. София: Изток-Запад, 2022. [**Lyan Tsichao 2022:** Lyan Tsichao. Shest besedi za konfutsianstvoto. Prev. ot kit. Petko Hinov. Sofiya: Iztok-Zapad, 2022]

Феърбанк 2013: Джон Кинг Феърбанк, Мърл Голдман. Кратка история на Китай. София: Книгоиздателска къща „Труд“, 2013. [**Fearbank 2013:** Dzhon King Fearbank, Marl Goldman. Kratka istoriya na Kitay. Sofiya: Knigoizdatelska kashta „Trud“, 2013]

Ю Дан 2011: Ю Дан. „Беседите“ на Конфуций, прочетени със сърцето. Прев. от кит. М. Маринова. София: ИК Кибя, 2011. [**Yu Dan 2011:** Yu Dan. „Besedite“ na Konfutsiy, procheteni sas sartseto. Prev. ot kit. M. Marinova. Sofiya: IK Kibea, 2011]

¹⁵ Вж. съчиненията на Фан Джунйен, Съма Гуан, Джу Си, Юен Цай.

Chaffee 1985: John W. Chaffee. *The Thorny Gates of Learning in Sung China. A Social History of Examinations.* Cambridge: Cambridge University Press, 1985

Ebrey 1991: Patricia Buckley Ebrey. *Confucianism and Family Rituals in Imperial China: A Social History of Writing about Rites.* Princeton: Princeton University Press, 1991

Lee 2000: Lee Thomas H. C. *Education in Traditional China: a history.* Boston: Brill, 2000

Wilkinson 2013: Wilkinson Endymion Porter. *Chinese history: a new manual.* Cambridge, MA: Harvard University Asia Center, 2013

刘谦功**2023:** 中华文化教学手册. 北京: 北京语言大学出版社, 2023. [Liu Qiangong 2023: *Zhonghua wenhua jiaoxue shouce.* Beijing: Beijing yuyan daxue chubanshe, 2023]

王人恩**2021:** 古代经典家训导读. 北京: 人民教育出版社, 2021. [Wang Ren'en 2021: *Gudai jingdian jiaxun daodu.* Beijing: Remin jiaoyu chubanshe, 2021]

Интернет источники

Web 1: 范仲淹先生家训《百字铭》 <https://zhuanlan.zhihu.com/p/55337711> [Accessed on: 21.12.2023]

Web 2: Алимов И. А. Оуян Сю. В: *Духовная культура Китая: энциклопедия: в 5 т. / Гл. ред. М.Л.Титаренко; Ин-т Дальнего Востока. – М.: Вост. лит., 2006. Т. 3. Литература. Язык и письменность / ред. М. Л. Титаренко и др. – 2008. – 855 с. С. 373–377* [Dukhovnaya kul'tura Kitaya: entsiklopediya: v 5 t. / Gl. red. M.L.Titarenko; In-t Dal'nego Vostoka. M.: Vost. lit., 2006. T. 3. Literatura. Yazyk i pis'mennost' / red. M.L.Titarenko i dr. – 2008. – 855 s. S. 373–377] [Accessed on: 21.12.2023]

Web 3: Thompson, Kirill, “Zhu Xi”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/zhu-xi/> [Accessed on: 21.12.2023]